

**COPIII INSTITUȚIONALIZAȚI:
CAUZE, CONSECINȚE, OPȚIUNI DE PREVENIRE**

**INSTITUTIONALIZATION OF CHILDREN:
CAUSES, CONSEQUENCES, PREVENTION ACTIVITIES**

**Liliana CUȘNIR, cercetător științific,
Institutul Național de Cercetări Economice al AȘM**

Summary

As is common in the region, Moldova has traditionally relied on institutionalization of children as a protection measure. Poverty and limited family support services at community level led to placement of thousands of children from poor families and of children with disabilities in residential care. This is beginning to change, and the country has made great progress in reforming the system; with 60% fewer children in residential care now than just ten years ago.

Moldova relied heavily on the institutionalization of children as a protection measure. Poverty and limited family support services at the community level led to placement of thousands of children from poor families and of children with disabilities in residential care.

Loss of parental care in Moldova is caused by a complex array of underlying and immediate factors, including: household poverty; violence, abuse and neglect at home; parental migration; lack of access to quality education and healthcare and a lack of social protection services close to home.

Key-words: *institutionalization, deinstitutionalization, children, residential care, social protection, abandonment, alternative care, legislation, strategy, reforming, poverty.*

Experiența națională și internațională au demonstrat că sistemul de protecție a copilului aflat în dificultate, bazat pe ocrotire rezidențială, nu oferă premisele care să garanteze dezvoltarea armonioasă a copilului. Acest sistem de îngrijire scump și ineficient se mai regăsește în țara noastră. Astfel, încă multor copii din Republica Moldova nu li se respectă unul din drepturile fundamentale ale copilului stipulat în Convenția ONU cu privire la Drepturile Copilului din anul 1990, de a crește și a se dezvolta în cadrul familiei, părinții oferindu-le nivelul de afectivitate și grija necesară.

Rolul statului, precum și al societății în prevenirea instituționalizării și reducerea copiilor care trăiesc experiența plasării într-o instituție rezidențială, este unul extrem de important. În situația când familia copilului nu este în măsură, chiar și cu sprijin adecvat, să-i ofere îngrijirea necesară, abandonând și respingând copilul, statul este responsabil pentru protejarea drepturilor copilului și asigurarea îngrijirii alternative adecvate prin intermediul autorităților locale competente și organizațiilor societății civile autorizate.

În categoria copiilor aflați în îngrijire rezidențială sunt și copiii din creșe, din orfelinate, din internatele și școlile pentru copiii lipsiți de îngrijire părintească, copiii cu dizabilități aflați în cămine sau case de tip familial etc., excluzându-se doar copiii aflați în instituții de detenție. Noțiunea cu care se operează este diferită: copii instituționalizați, copii fără părinți, deprivati, separați, privați etc.

Legislația Republicii Moldova respectă acordurile internaționale adoptate pentru protecția drepturilor copiilor cu necesități educaționale speciale și a celor în situație de risc.

În urma Forumului Mondial pentru Educație de la Dakar (2000), Republica Moldova a elaborat Strategia "Educație pentru Toți" pentru anii 2004-2015, aprobată la 4 aprilie 2003 [1]. Scopul-cheie al Strategiei Naționale "Educație pentru toți" constă în asigurarea accesului la educația de calitate pentru toți copiii, în special a celor aflați în situații deosebit de dificile: orfanii, copiii privați de îngrijirea părintească, copiii cu dizabilități, copiii străzii, copiii din familii socialmente vulnerabile, copiii refugiați, copiii aflați în conflict cu legea, copiii neglijați sau supuși abuzului etc. Prin acțiunile strategiei date inițiativele din sectorul educațional au fost corelate cu cele din domeniul protecției copilului.

În anul 2006, în Republica Moldova a fost lansată oficial reforma sistemului de îngrijire a copilului. Obiectivele reformei au inclus crearea unei rețele de asistenți sociali comunitari, dezvoltarea serviciilor de sprijin familial și de plasament familial alternativ, precum și reorganizarea instituțiilor de îngrijire rezidențială a copilului. Tot în anul 2006 a fost pilotat un sistem de prevenire a instituționalizării, care avea drept scop asigurarea ca acești copii să fie plasați în instituții rezidențiale numai atunci când pentru ei nu mai există alte soluții. În prezent, acest sistem este extins la nivel național.

Începând cu anul 2007, sunt constituite la nivel raional Comisii pentru protecția copilului în dificultate, care sunt responsabile în mare parte de plasarea copiilor în instituțiile rezidențiale. Aceste Comisii reprezintă elementul de bază în procesul de prevenire a plasamentului nejustificat al copiilor în sistemul de îngrijire rezidențială. Autoritățile publice locale, cu suportul organizațiilor neguvernamentale, au creat servicii comunitare alternative instituționalizării (centre de zi, centre maternale, sprijin material etc.).

Ministerul Educației și Consiliul de coordonare a reformei sistemului rezidențial de îngrijire a copilului și dezvoltării educației incluzive și politicilor din domeniul dezvoltării serviciilor sociale susținute de Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei pentru perioada anilor 2011-2014 au trasat următoarele direcții prioritare de intervenție:

- Identificare timpurie și răspuns la riscul de separare a copilului de familie;
- Dezvoltarea serviciilor de suport familial;
- Orientarea prestațiilor bănești către cele mai vulnerabile familii cu copii;
- Consolidarea sistemului de prevenire a separării copilului de familie;
- Dezvoltarea serviciilor alternative de tip familial;
- Continuarea procesului de dezinstituționalizare a copiilor;
- Închiderea/transformarea instituțiilor rezidențiale;
- Promovarea managementului de caz;
- Monitorizarea continuă a asistenței copiilor în familii, instituții și alte servicii alternative;
- Dezvoltarea educației incluzive;
- Identificarea și intervenția timpurie în cazurile copiilor cu dizabilități.

În mare parte aceste acțiuni s-au realizat în practică cu aportul ONG-urilor și donatorilor externi. Astfel, s-a reușit crearea unui parteneriat educațional, orientat spre identificarea copiilor aflați în dificultate și analiza nevoilor reale ale lor, valorificarea resurselor familiei, școlii și ale comunității.

Aprobarea Legii din 2013 privind protecția specială a copiilor aflați în situație de risc și a copiilor separați de părinți [2] a constituit un pas important în responsabilizarea autorităților publice locale față de soarta fiecărui copil. Respectiva lege stabilește procedurile de identificare, evaluare, asistență, referire, monitorizare și evidență a copiilor aflați în situație de risc și a copiilor separați de părinți, precum și autoritățile și structurile responsabile de aplicare a procedurilor respective.

Este necesar de specificat că instituțiile subordonate Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei și Ministerului Sănătății oferă servicii specifice copiilor cu dizabilități și dereglări psihice grave. Iar în subordinea autorităților locale din municipiul Chișinău se află Centrul municipal de plasament și reabilitare a copiilor de vârstă fragedă. Instituțiile de tip rezidențial, aflate în subordinea Ministerului Educației al Republicii Moldova, sunt reflectate în *Tabelul 1*. În conformitate cu datele prezentate în acest *Tabel*, cei mai mulți copii sunt plasați în școli internat pentru copii orfani și rămași fără îngrijirea părinților (2829) și în școli-internat auxiliare (2729). Implementarea Strategiei naționale privind reforma sistemului rezidențial de îngrijire a copilului, care a fost elaborată pentru perioada 2007-2012[3], a promovat două obiective principale: *reducerea cu 50% a numărului de copii ce locuiesc separat de mediul familial și reorganizarea instituțiilor rezidențiale în conformitate cu planul general de transformare*. Dezvoltarea serviciilor sociale (îndeosebi a centrelor de plasament temporar pentru femeile însărcinate și mamele în situații dificile predispuse către abandonul copiilor) și a educației incluzive au contribuit la micșorarea de două ori a numărului de instituții rezidențiale, și reducerea numărului de copii fără familie cu circa 62%.[4]

Tabelul 1. Evoluția numărului total de copii și a celor aflați în instituții rezidențiale în perioada 1995-2012

Anul	Numărul copiilor până la 18 ani aflați în instituții rezidențiale
1995	Aproximativ 17,000
2002	13,486
2007	10,569
2011	5,813
2012	4,843

Sursa: Rezultate și perspective în dezvoltarea sistemului de îngrijire a copilului în Republica Moldova. Anul 2012. Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei.

Datele din *Tabelul 1* ne demonstrează că țara noastră s-a bazat foarte mult pe instituționalizarea copiilor, ca măsură de protecție până la implimentarea reformei din 2007. Sărăcia și serviciile limitate de sprijin familial la nivel de comunitate au contribuit la plasarea a mii de copii din familii sărace și a copiilor cu dizabilități în sistemul rezidențial moștenit din perioada sovietică. În 1995, numărul copiilor sub vârsta de 18 ani în instituțiile rezidențiale a fost aproximativ de 17.000 (1,2%) din populația totală a copiilor cu vârsta între 0-18 ani (145887). În 2012, numărul copiilor aflați în instituții

rezidențiale s-a diminuat până la 0,6% (4843) din totalul copiilor cu vârsta de 0-18 ani (784,000). Astfel, s-a conștientizat că instituțiile rezidențiale nu constituie un substituent adecvat al copiilor care au nevoie de îngrijire cu familia biologică.

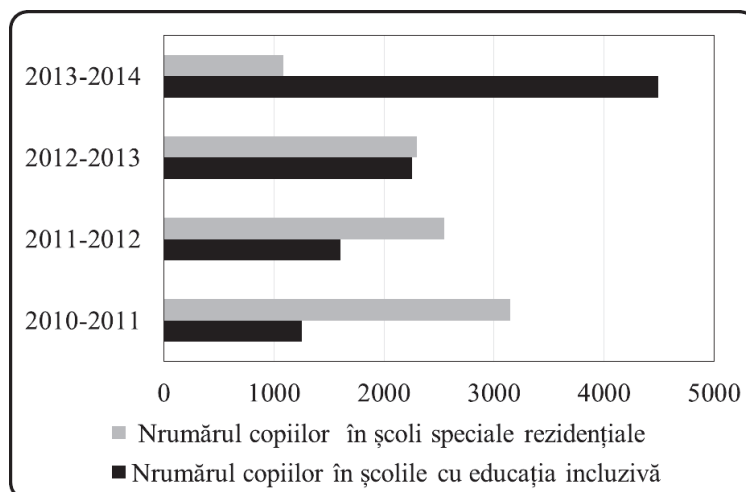

Fig. 1. Numărul copiilor cu cerințe educaționale speciale aflați în școli speciale rezidențiale și a celor integrați în școli cu educație incluzivă în anii 2010-2014

Sursa: Ending the institutionalization of children. A summary of progress in changing systems of care and protection for children in Moldova, the Czech Republic and Bulgaria. "Lumos 2014", p. 4-8.

În continuu sunt intensificate activitățile pentru dezvoltarea serviciilor alternative de tip familial, fiind consolidată activitatea caselor de copii de tip familial și dezvoltat serviciul de asistență parentală profesionistă. Pe parcursul anului 2012 au activat 87 case de copii de tip familial, în care au fost plasați 357 numărul acestora fiind semnificativ în creștere în comparație cu anul 2009 (când activau 56 case de copii de tip familial, și în care erau plasați 241 copii). De asemenea, au fost aprobați 164 asistenți parentali profesioniști de serviciul cărora beneficiau 245 copii. În anul 2009 au fost angajați 66 asistenți sociali, 26 dintre care activau în cadrul instituțiilor de tip internat pentru copiii orfani și rămași fără îngrijire părintească. [5]

Implementarea reformei sistemului rezidențial de îngrijire a copilului impune necesitatea promovării în sistemul educațional a unor acțiuni bazate pe principiile educației incluzive. În acest context, pe parcursul anului 2010 a fost definitivată concepția educației incluzive și a fost elaborat proiectul în Codului Educației, care conține prevederi referitoare la educația incluzivă. [6]

În conformitate cu datele prezentate în Fig. 1, se observă majorarea numărului copiilor cu cerințe educaționale speciale care beneficiază de instruire în școlile incluzive și o diminuare masivă a numărului copiilor plasați în instituții speciale rezidențiale. Astfel, spre sfârșitul anului 2014, numărul copiilor din școlile cu educație incluzivă atinge cifra de 4495, iar numărul copiilor din școlile speciale-1087. În urma rezultatelor politicilor inițiate în reforma sistemului de îngrijire a copilului, în ultimii ani în unele raioane nu mai sunt copii instituționalizați (Fig. 2).

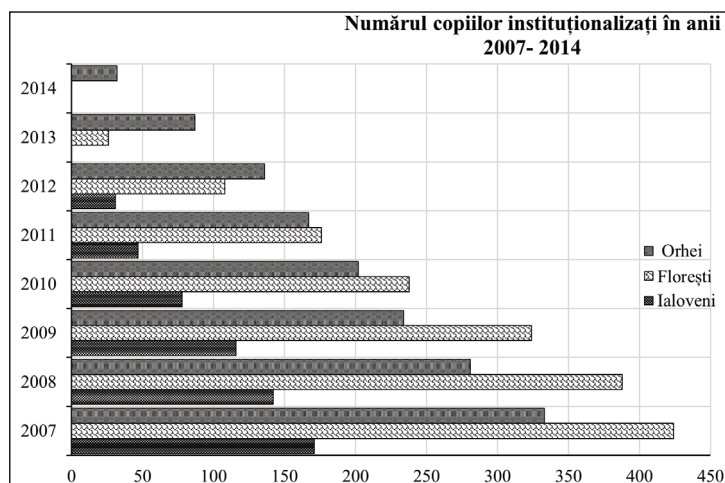

Fig. 2. Evoluția numărului de copii instituționalizați în perioada 2007-2014 în raioanele Orhei, Florești, Ialoveni

Sursa: Ending the institutionalization of children. A summary of progress in changing systems of care and protection for children in Moldova, the Czech Republic and Bulgaria. "Lumos 2014", p. 4-8.

Tabelul 2. Sistemul de îngrijire a copilului la 1 ianuarie 2014

Tipurile instituțiilor	Numărul de instituții	Nr. copiilor	Nr. copiilor per servicii rezidențiale/ bazate pe familie / bazate pe comunitate
Instituții rezidențiale	35	3808	4981
Centru de Plasament (temporar)	28	1173	
Asistență Parentală Profesionistă	261	392	9998
Tutelă		9263	
Case de copii de tip familie	86	343	7393
Centre de zi specializate (copii în situație de risc și copii cu dizabilități)	45	904	
Centre comunitare	72	6489	

2014
4 981 Copii în îngrijire reziden.
9 998 Copii în servicii de îngrijire alternativă
7393 Copii în servicii comunitare

Sursa: Rezultate și perspective în dezvoltarea sistemului de îngrijire a copilului în Republica Moldova. anul 2012. Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei.

În pofida scăderii cu peste 60% a numărului copiilor în instituțiile rezidențiale, odată cu începerea reformei sistemului îngrijirii rezidențiale pentru copii numărul copiilor cu dizabilități instituționalizați este încă destul de mare, reprezentând peste 50% din numărul total al copiilor în îngrijirea rezidențială, la fel și asupra copiilor cu vârsta de până la 3 ani.[6]

În sistemul rezidențial de îngrijire a copilului din subordinea Ministerului Educației sunt instituționalizați 3088 de copii în 2014. Sistemul rezidențial include 35 de instituții rezidențiale: 10 școli de tip internat pentru copiii orfani și rămași fără îngrijirea părinților; o casă de copii; 2 școli internat sănătoriale pentru copii cu afecțiuni neuropsihice, cu maladii ale sistemului cardiovascular și ale articulațiilor; 6 instituții speciale pentru copii cu deficiențe fizice și senzoriale și 17 școli internat auxiliare pentru copii cu deficiențe mintale. Majoritatea copiilor frecventează instituțiile speciale pentru copii cu deficiențe fizice și

senzoriale și școlile internat auxiliare, iar numărul acestora este în scădere, de la 4 mii de elevi în anul de studii 2007-2008 la 1,7 mii în 2013-2014.

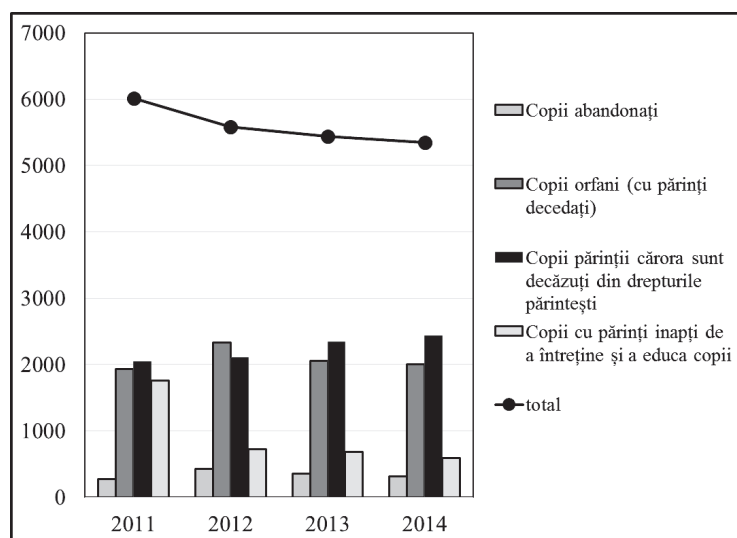

Fig. 3. Numărul copiilor rămași fără îngrijire părintească în anii 2011-2014

Sursa: Potrivit datelor de la Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei.

Conform datelor Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei, în anul 2013 au fost luați la evidență 3103 copii rămași fără îngrijire părintească (din care 31,3% sunt în vârstă de 11-15 ani, 70 la sută din mediul rural). Motivele de bază sunt: plecarea peste hotare a unicului sau ambilor părinți (39,9%), pierderea drepturilor părintești (17,5%), lipsa condițiilor de trai sau neîndeplinirea obligațiilor părintești (21,4%).[7]

În conformitate cu datele Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei, pe parcursul ultimilor ani (2012-2014) aproape 2/3 din copiii instituționalizați provin din sate, ceea ce semnaleză că familia rurală necesită o atenție deosebită din partea autorităților. După criteriul vârstă, cei mai mulți care se află în instituții rezidențiale au 10-15 ani (1550 în 2004), iar numărul copiilor de sex masculin instituționalizați îl depășește pe cel al copiilor de sex feminin.

Tabelul 4. Numărul copiilor plasați în instituții rezidențiale după mediul de reședință, vârstă și sex la sfârșitul anului 2014

Criterii		2012	2013	2014
Numărul total		4586	3927	3005
	Urban	1612	1417	1067
Mediul	Rural	2947	2510	1941
	0-2 ani	315	257	253
Vârsta	3-6 ani	347	278	264
	7-9 ani	979	807	637
	10-15 ani	2295	2087	1550
	16-17 ani	631	501	301
Sexul	Fete	2035	1771	1362
	Băieți	2551	2156	1643

Sursa : Potrivit datelor de la Ministerului Muncii, Protecției Sociale și Familiei.

Plasarea copiilor în instituții este determinată de un complex de factori sociali și economici care declanșează o multitudine de cauze ale abandonului. Astfel, situația copiilor, îndeosebi a celor în situație de risc, nu poate fi privită separat de situația social-economică în care trăim.

Principalul motiv care stă la baza deciziei de instituționalizare a copilului îl reprezintă **starea de sărăcie a familiei copilului**. Familiile care se confruntă cu starea de sărăcie nu dispun de resursele necesare care să le permită să hrănească copilul, să-i cumpere îmbrăcăminte, să-l școlarizeze. Este vorba de familii în care părinții fie că nu lucrează, fie că dispun de slujbe cu caracter sporadic, așa-numitul „lucrul cu ziua”. Mulți părinți din aceste familii optează pentru instituțiile rezidențiale în ideea că vor asigura astfel măcar supraviețuirea fizică a copiilor. În concepția lor, căminul sau internatul le poate oferi copiilor cu mult mai mult decât reușesc ei. În legătură cu schimbările de ordin social – economic care au loc în republică, tot mai actuale devin acordarea ajutorului și susținerii familiei și copiilor, mai ales a celor care sunt incluși în categoria celor “problematici”.

Famiile cu un singur părinte (formate din cauza abandonului familial, destrămării familiei prin divorț, separării sau decesului) nu reușesc să facă față dificultăților economice și recurg uneori la instituționalizarea copiilor.

Instituționalizarea copiilor este și un efect al **migrației** peste hotarele țării. În prezent, un număr tot mai mare de copii din cauza migrației sunt lăsați fără supraveghere, iar ulterior o parte din ei completează rândurile celor plasați în instituții rezidențiale. Menționăm în context că numărul copiilor separați de părinții plecați peste hotare este semnificativ – peste 150000 de copii, iar migrația de muncă a părinților prezintă riscuri de lungă durată pentru viitoarea generație, cu consecințe semnificative asupra relațiilor sociale, a particularităților de integrare socială, culturală, educațională etc.[8].

Violența domestică este o temă care se regăsește des în discuțiile cu mamele care optează pentru instituționalizarea copiilor lor. Violența îndreptată împotriva femeilor și copiilor are uneori ca urmare directă internarea copiilor într-o instituție (de exemplu: în cazul violurilor sau a cazurilor evidente de maltratare a copiilor).[9]

Un alt context situațional care generează instituționalizarea și chiar abandonul este cel legat de **copiii rezultați din sarcini nedorite**.

Nu în ultimul rând, trebuie menționați **copiii cu diverse dizabilități sau boli cronice**, care prezintă cerințe speciale de îngrijire, greu de asigurat în contextul unei vieți nesigure și limitate din punct de vedere economic.

Analizând cauzele care duc la separarea copilului de familia sa, putem clasifica motivele în trei categorii:

- cauze care nu depind de voința părinților – decesul acestora;
- separarea intenționată a copilului de familie de către serviciile de protecție – părinți sau îngrijitori violenți ori neglijenți (risc pentru viața copilului);
- cauze care depind de voința părinților – abandonul voluntar al copilului / separarea voluntară de copil, plecarea peste hotare a ambilor părinți.

Dacă în cazul primei categorii de cauze separarea de familia nucleară nu poate fi prevenită, atunci în cea de-a doua și a treia categorie specialiștii în protecția copilului joacă un rol important în prevenirea instituționalizării prin reacții prompte de eficiente.

Unul dintre obiectivele Strategiei pentru protecția copilului pentru anii 2014-2020, aprobată de Guvern, este ca copiii mici să fie plasați în instituțiile rezidențiale doar în cazuri excepționale și pe o perioadă determinată, atunci când aceasta este singura soluție pentru a le asigura îngrijire și supraveghere permanentă. Pentru a atinge acest scop, autoritățile continuă reorganizarea sistemului rezidențial, dezvoltă servicii alternative și insistă la reintegrarea copiilor în familie. În prezent, fiecare copil rămas fără îngrijire părintească primește o alocație de 30% din cuantumul pensiei minime indexate pentru limită de vârstă, stabilită anual de către Guvern, pentru fiecare copil. În 2014, mărimea medie a acestei pensii constituie 1116,75 lei, copiii orfani primesc 335 lei pe lună. Elevii și studenții orfani din Moldova primesc 3000 de lei anual pentru îmbrăcăminte și încălțăminte acordată la începutul anului școlar, 1000 de lei – ajutorul material acordat la finele anului de studiu, indemnizația de 5000 de lei la absolvirea instituției preuniversitare și 10000 de lei la absolvirea instituției de învățământ profesional de toate nivelele.[10]

Îngrijirea instituțională are *efecte negative asupra copiilor*, reducându-le șansele la o viață adecvată. Studiile au evidențiat că un efect evident al instituționalizării asupra copiilor este dezvoltarea întârziată, care trebuie înțeleasă nu ca o reacție la separarea de părinți, ci ca un efect al mediului nestimulativ, în special al lipsei oportunităților de interacțiune spontană și afectuoasă cu adulții[12]. Efectele pe termen lung se răsfrâng asupra sănătății mintale, datorate lipsei unor relații afectuoase și de durată cu adulții. De asemenea, absolvenților instituțiilor rezidențiale le lipsesc cunoștințele, deprinderile și experiențele indispensabile vieții independente ca adult. Instituționalizarea determină o stare de dependență și o marcantă lipsă de automotivare.

În concluzie, menționăm că instituționalizarea copiilor necesită a fi rezolvată cât mai rapid și mai favorabil, deoarece una dintre normele impuse de legislația în vigoare, adoptată odată cu aderarea la Uniunea Europeană, o constituie reducerea numărului de copii instituționalizați și integrarea lor în forme alternative de protecție. Ghidul ONU privind îngrijirea alternativă a copiilor (2009) recomandă să se acorde copiilor mici, mai ales celor sub trei ani, orfani sociali, îngrijiri într-un cadru familial și nu instituțional. La nivel legislativ și conceptual, sistemul de protecție a copilului și familiei din Republica Moldova este bine format. Sunt carentate însă mecanismele și funcționalitatea, o mai bună colaborare a instituțiilor implicate în procesul de protecție a copilului, aspecte asupra cărora se lucrează în prezent.

Republica Moldova a înregistrat progrese semnificative în ultimii ani în reducerea numărului de copii aflați în sistemul rezidențial. Însă, capacitatea de monitorizare a instituțiilor publice responsabile este relativ slabă. O serie de factori de risc se află la nivelul comunității. Serviciile de sprijin familial care susțin dezinstituționalizarea și previn separarea sunt slab dezvoltate la nivel comunitar. O mare parte din școli nu au servi-

cii de educație incluzivă și nici personal didactic pregătit în domeniul dat. Majoritatea asistenților sociali din comunitate sunt supra încărcăți și au o capacitate slabă de monitorizare și oferire a serviciilor de sprijin familial. Reintegrarea copiilor este dificilă și poate să nu fie sustenabilă în absența (sau insuficiența) unor servicii comunitare adecvate, mai ales după ce ONG-urile își încheie intervenția.

Pentru o intervenție eficientă, schimbările ar trebui să se realizeze la mai multe niveluri: la nivelul politicilor sociale, la nivel comunitar și la nivel instituțional.

a) Nivelul politicilor sociale

- promovarea importanței copilăriei, a mediului familial pentru dezvoltarea copilului, cu scopul de a preveni plasarea copiilor aflați în situații de dificultate, prin intermediul mass-mediei și a diverselor campanii de informare;
- crearea unui sistem unic de evaluare și monitorizare a copiilor aflați în sistemul de protecție / asistență socială;
- perfecționarea mecanismelor de susținere a familiilor cu copii aflați în situație de dificultate.

b) Nivelul comunitar

- dezvoltarea în centrele raionale și în localitățile rurale mari a serviciilor de intervenție specializată (servicii de kinetoterapie, consiliere psihologică, îngrijire de tip "respiro" etc.);
- sensibilizarea populației cu privire la importanța mediului familial pentru fiecare copil prin intermediul principalilor actori sociali și a mass-mediei;
- continuarea procesului de dezvoltare a sistemului de monitorizare și evaluare a cazurilor de copii aflați în dificultate în cadrul comunității.

c) Nivelul instituțional

- construirea de noi parteneriate și creșterea eficienței parteneriatelor deja existente, pentru a contracara cât mai mult posibil situațiile de dificultate cu care se confruntă copilul;
- educarea și formarea continuă a personalului angajat: logopezi, psihologi, educatori, medici, asistenți sociali etc.

Famiiliile aflate în situație de vulnerabilitate trebuie sprijinite din toate punctele de vedere în scopul asigurării copiilor un mediu sigur și protector și prevenirii instituționalizării. Viața copilului nu se construiește doar pe dimensiunea prezentului. Pentru dezvoltarea lor ei au nevoie de oportunități și de condiții.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova Nr. 410 din 04.04.2003 cu privire la aprobarea Strategiei naționale „Educație pentru toți”. În: Monitorul Oficial, 2003, nr. 070, art. 441.
2. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova Nr. 270 din 08.04.2014 cu privire la aprobarea Instrucțiunilor privind mecanismul intersectorial de cooperare pentru identificarea, evaluarea, referirea, asistența și monitorizarea copiilor victime și potențiale victime ale violenței, neglijării, exploatării și traficului. În: Monitorul Oficial, nr. 92-98, art. 297. În scopul executării art. 20 din Legea nr.140 din 14 iunie 2013 privind protecția specială a copiilor aflați în situație de risc și a copiilor separați de părinți. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2013, nr.167-172, art.534.

3. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova despre aprobarea Strategiei naționale și planului de acțiuni privind reforma sistemului rezidențial de îngrijire a copilului pe anii 2007-2012 nr. 784. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2007, nr. 103-106.
4. Plămădeală T. Respectarea dreptului copilului la abitare în familie. În: Analiza situației existente în Republica Moldova prin prisma practicilor pozitive ale altor țări". Conferința internațională, 4 octombrie 2013, Chișinău, p. 6.
5. Matas V. Sistemul de protecție a copiilor orfani și rămași fără îngrijire părintească: caracteristici generale. În: Studia Universitatis, 2011, nr.3, p. 50-56.
6. Hotărârea Guvernului RM Nr. 523 din 11.07.2011 cu privire la programul de dezvoltare a educației incluzive în Republica Moldova pentru anii 2011-2020, aprobat prin Hotărârea Guvernului RM Nr.523 din 11.07.2011.
7. Ending the institutionalization of children. A summary of progress in changing systems of care and protection for children in Moldova, the Czech Republic and Bulgaria. "Lumos 2014" p. 4-8.
8. Misail V. Ministrul Culturii în Bloguvern 9 iunie 2014. Cum e să fii orfan în grija statului <http://bloguvern.md/2014/06/09/cum-e-sa-fii-orfan/>
9. Studiu exploratoriu privind serviciile sociale pentru victimele violenței în familie. România, 2013, p.10-11.
10. Profilul sociodemografic al Republicii Moldova la 20 de ani după adoptarea Programului de Acțiuni de la Cairo. Centrul de Cercetări Demografice, Chișinău: Tipografia Centrală, 2014, p. 73.
11. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova Nr.434 din 10.06.2014 privind aprobarea Strategiei pentru protecția copilului pe anii 2014-2020. În: Monitorul Oficial, 2014, nr. 160-166, art. 481.
12. Ministerul Educației și Tineretului. Ghidul Formatorului. Managementul și acordarea serviciilor speciale de tip nou pentru copii și familii în situații de risc. Ediția I. Chișinău, 2006, p. 42.
13. Improving Children's Lives through Deinstitutionalisation, EveryChild Moldova's Programme Experience, aprilie 2013.
14. Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova. Culegerea statistică "Copiii Moldovei". Chișinău, 2012.